

Ταρκόφσκι, σοσιαλιστικός σουρρεαλισμός και σοβιετική εξουσία (Δημήτρης Μπαλτάς, Δρ. Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Αθηνών)

/ [Πεμπτούσια](#)

[Andrei Tarkovsky_new_UP](#)

Με αφορμή την συμπλήρωση 30 ετών από τον θάνατο του σημαντικού Ρώσου σκηνοθέτη Αντρέϊ Ταρκόφσκι (1932-1986), γνωστού και στο ελληνικό κοινό, τόσο για το κινηματογραφικό όσο και το συγγραφικό έργο του, θα κάνω μία αναφορά στην παρουσία του Ταρκόφσκι στην Ρωσία της εποχής εκείνης και στην σχέση του με το σοβιετικό καθεστώς.

Βεβαίως είναι γνωστό ότι ο Ρώσος σκηνοθέτης έκανε σπουδές κινηματογράφου στην τότε Σοβιετική Ένωση[1] και πρωτοπαρουσίασε τις γνωστές και αξιόλογες ταινίες του επί ρωσικού εδάφους. Μάλιστα ο ίδιος ο Ταρκόφσκι θα παραδεχθεί, το 1983, ότι έδωσε «στην σοβιετική τέχνη του κινηματογράφου όλες τις δυνάμεις, όλες τις ικανότητές του»[2], αν και είναι γνωστό ότι διαφοροποιήθηκε σαφώς από την αισθητική του σοβιετικού κινηματογράφου, την οποία υπηρέτησε μάλλον καλύτερα ένας άλλος σπουδαίος Ρώσος σκηνοθέτης, ο Σεργκέϊ Αϊζενστάιν (1898-1948).

Πάντως, για την ιστορία, θα σημειώσω ότι ακόμη και ο Αϊζενστάιν δεν έχαιρε πάντοτε της εκτίμησης του ρωσικού κινηματογραφικού κοινού, αφού η περίφημη ταινία «Θωρηκτό Ποτέμκιν» δεν είχε ιδιαίτερη επιτυχία μέσα στην ίδια την Ρωσία. Για την επική ταινία «Ιβάν ο Τρομερός» ο Αϊζενστάϊν κατηγορήθηκε από την Κεντρική Επιτροπή του Κ.Κ.Σ.Ε. ότι στην ταινία «ο ίδιος ο Ιβάν, ένας άντρας με δυνατή θέληση παρουσιάζεται αδύνατος και αναποφάσιτος, κάπως σαν τον Άμλετ»[3]. Τέλος, είναι αξιοσημείωτο ότι ο ίδιος ο Στάλιν «διέταξε να καταστρέψουν όλες τις κόπιες της ταινίας Λιβαδιού του Μπιεζίν»[4], ταινίας βασισμένης στο ομώνυμο αφήγημα του Ι.Τουργκένιεφ (1818-1883).

Αλλά εδώ έχει σημασία να δούμε σε ποιές ακριβώς συνθήκες της Ρωσίας έζησε, σπούδασε και δημιούργησε ο Ταρκόφσκι. Γενικά μπορεί να λεχθεί ότι η Ρωσία όπου έζησε και παρουσίασε το έργο του ο Ταρκόφσκι, είναι η μετασταλινική

Ρωσσία του Ν. Χρουστσώφ (1894-1971) και ακολούθως του Λ. Μπρέζνιεφ (1906-1980).

Ο Ταρκόφσκι σπούδασε στο Ινστιτούτο Κινηματογράφου της Σοβιετικής Ένωσης, στα χρόνια 1956-1960, ενώ η πρώτη του ταινία, διάρκειας 55 λεπτών, ήταν «Ο βιολιστής και ο οδοστρωτήρας» (1960). Επόμενη και μεγαλύτερου μήκους ταινία ήταν η αυτοβιογραφική «Τα παιδικά χρόνια του Ιβάν» (1962) που συμπίπτει χρονικά με δύο εκδόσεις: την έκδοση του περίφημου διήγηματος «Μια ημέρα του Ιβάν Ντενίσοβιτς» του Αλεξ. Σολζενίτσιν (1918-2008), και την έκδοση της πρώτης ποιητικής συλλογής «Πριν από το χιόνι» του πατέρα του Αντρέϊ, Αρσένι Ταρκόφσκι (1907-1989).

Με αφορμή «Τα παιδικά χρόνια του Ιβάν» έχει παρατηρηθεί ότι «δε θα ήταν οι συνηθισμένες και χιλιο-υμνημένες αξίες της Επανάστασης που θα εκθειάζονταν από τον Ταρκόφσκι. Εκείνο που τον ενδιέφερε ήταν η υπόσταση και οι αξίες που μετέφερε το ίδιο το άτομο, η πορεία του στην αγχώδη εποχή μας»[5]. Έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι την συγκεκριμένη ταινία υπερασπίστηκε, ενάντια σε ορισμένες αρνητικές κριτικές, ο γνωστός φιλόσοφος Ζαν-Πωλ Σάρτρ (1905-1980) σ' ένα γράμμα του προς την Unità (9. 10. 1962), όπου έκανε λόγο για τον «σοσιαλιστικό σουρρεαλισμό»[6] του Ταρκόφσκι.

Εάν ισχυριζόταν κανείς ότι οι συνθήκες για ένα δημιουργό του λόγου ή της τέχνης στην Ρωσσία της δεκαετίας του 1960 και του 1970 ήσαν ιδανικές, η ίδια η πραγματικότητα θα τον διέψευδε. Ας δούμε ορισμένα παραδείγματα.

Σ' ένα λόγο του σχετικά με την τέχνη και τον καλλιτέχνη, ο ίδιος ο Ν. Χρουστσώφ, που διαδέχθηκε τον Ι. Στάλιν (1879-1953), παρατηρεί ότι «για τον καλλιτέχνη που υπηρετεί πιστά τον λαό του, το ερώτημα αν είναι ελεύθερος ή όχι στην δημιουργία του είναι ανύπαρκτο. Ένας καλλιτέχνης βλέπει καθαρά πως πρέπει να πλησιάσει τα φαινόμενα της πραγματικότητας, δεν χρειάζεται να προσαρμόζεται, να πιέζει τον εαυτό του. Η ειλικρινής παρουσίαση της ζωής από τις θέσεις του κομμουνιστικού κόμματος είναι ανάγκη της ψυχής του· κι αυτός στέκεται καθαρά πάνω σ' αυτές τις θέσεις, τις υπερασπίζεται και τις προστατεύει μέσα στο έργο του»[7]. Προφανώς αυτοί οι ισχυρισμοί του Χρουστσώφ δεν συσχετίζονται με κάποια αναθεώρηση ή υπέρβαση του σοσιαλιστικού ρεαλισμού που πρόβαλε και καθιέρωσε ο σταλινισμός, αντιθέτως μάλιστα είναι ένας κομψά συγκεκαλυμμένος σταλινισμός που επιβίωσε ύστερα από τον θάνατο του Στάλιν.

Αλλά και στην καθημερινότητα της μετασταλινικής Ρωσσίας η κατάσταση παραπέμπει, σ' ένα μεγάλο βαθμό, στις προηγούμενες δεκαετίες. Εδώ θα θυμίσω, μεταξύ άλλων, την θανατική ποινή για οικονομικά εγκλήματα εις βάρος του

σοβιετικού Δημοσίου, τις παρακολουθήσεις προσώπων που διήρκεσαν όλες τις επόμενες δεκαετίες μετά τον θάνατο του Στάλιν, την εκ μέρους των σοβιετικών αρχών αποδοκιμασία του άλλοτε τιμηθέντος με το «βραβείο Στάλιν» ποιητή Αλεξάντρ Τβαρντόφσκι (1910-1971) για το γεγονός ότι στο περιοδικό που διηύθυνε, δημοσιεύθηκε το «Μία ημέρα του Ιβάν Ντενίσοβιτς» του Σολζενίτσιν, την δίκη των συγγραφέων Γιούλι Ντάνιελ και Αντέϊ Σινιάφσκι στις 10 Φεβρουαρίου 1966, τον εγκλεισμό συγγραφέων σε φρενοκομεία, όπως συνέβη στην περίπτωση του βιολόγου Ζορές Μεντβέντιεφ (γενν. 1925) του οποίου παλαιότερα είχαν μεταφραστεί ορισμένα βιβλία και στα ελληνικά, την αναγκαστική απουσία του Σολζενίτσιν από την παραλαβή του «βραβείου Νόμπελ» το 1970 και την οριστική αυτο-εξορία του το 1974 κ.α. Ο γνωστός φυσικός Αντρέϊ Ζαχάρωφ (1912-1989) θυμάται ότι «το κύμα των πολιτικών διώξεων στους πρώτους μήνες του 1972 είναι ιδιαίτερα τρομακτικό...»[8]. Για την ακρίβεια, σ' αυτήν την μετασταλινική ατμόσφαιρα απουσιάζουν μόνον οι μαζικές εκτελέσεις των ετών 1937-1939.

Σημειώσεις

[1] Για τον σοβιετικό κινηματογράφο βλ. προχειρώς Γ. Βασιλειάδη, Α. Ταρκόφσκι, Αιγόκερως, Αθήνα 2003, σσ. 7-27.

[2] A. Tarkovki, *Le Temps scellé*, trad. A. Kichilov-Ch. De Brantes, Éditions Philippe Rey, Paris 2014, σ. 298.

[3] Το απόσπασμα έχει ληφθεί από τον Π.Α. Ζάννα, *Ιστορία και τέχνη στον «Ιβάν τον Τρομερό» του Αϊζενστάιν*, Κέδρος, Αθήνα, 1977, σ. 15.

[4] S. Volkon, *Σοστακόβιτς και Στάλιν. Από την ελευθερία έκφρασης στην πολιτική προπαγάνδα*, μετ. Λ.Πολενάκης, Κέδρος, Αθήνα, 2005.σ. 189.

[5] Γ. Βασιλειάδη, Α. Ταρκόφσκι, οπ.π., σ. 7-27.

[6] Η αναφορά έχει ληφθεί από την μελέτη του B. Amengual, «Tarkovski le rebelle: non-conformisme ou restauration?», στον τόμο G. Ciment (dir.), *Andrei Tarkovski, Dossier Positif-Rivages*, Paris 1988, σ. 29.

[7] Το παράθεμα έχει ληφθεί από τον Α. Τέρτς (Α. Σινιάφσκι), *Τι είναι ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός*, μετ. Τ. Ντίκο, Εκδόσεις Γ. Λαδιά, Αθήνα 1976, σ. 21).

Παρατήρηση: Το παρόν άρθρο είναι το πρώτο μέρος ομιλίας του γράφοντος στην εκδήλωση που οργανώθηκε στον πολυχώρο «Αίτιον», στις 26 Φεβρουαρίου 2016, με αφορμή την συμπλήρωση τριάντα ετών από τον θάνατο του Α. Ταρκόφσκι